Slováci a Maďari v zmiešaných rodinách. Niekoľko postrehov o reprodukcii etnicít v kontaktnom priestore

Juraj Majo
Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie. Mlynská dolina, Bratislava. majo@fns.uniba.sk

Slovaks and Hungarians in exogamous families. Some remarks on ethnicities reproduction in contact space.
Ethnicity plays important role in researches within population geography. One of the possible topics is how ethnicity reproduces in exogamous families in specific spaces. Slovaks and Hungarians are the most common ethnic groups in southern part of Slovakia, whose interaction sometimes ends up in exogamous marriage. We analyze according to Census 2001 data the ethnicity of children in these families, intergenerational growth of ethnicities and attempt to outline the general statistical changes of ethnic groups in this specific space, where none of the mentioned ethnic groups reaches 75 % share of its members and therefore are considered as positioned at the ethnic boundary. Researches proved that children of these families are mostly Slovaks, no matter whether they live in rural or urban areas. Comparing to endogamous Slovak and Hungarian families, there is another specific aspect of that type of exogamous families: these families have fewer children in average.
Key words: Slovaks, Hungarians, ethnicity, ethnicity transmission, exogamy

ÚVOD

Vzťahy etnických skupín môžu mať rôzne formy a viac alebo menej významnejšie dopady na spoločnosť a vzájomné vzťahy. Medzietnická interakcia má do určitej miery aj svoju priestorovú dimenziu. Už len samotné rozmiestnenie etnických skupín sa v priestore prejavuje rozlične. Inak vyzerá medzietnická interakcia medzi súvislo osídleným priestorom (priestormi) a inak vo formách akými sú napríklad enkláva a diaspóra (Botík 1973). Práve forma osídlenia často predurčuje odolnosť etnickej skupiny voči „pohlteniu“ okolitou etnickou majoritou a asimiláciou skupiny. Asimilácia podľa Bolaffiho (Bolaffi, G et al 2003) nastáva v prípade, ak príslušník etnickej minority v procese adaptácie prijíma – absorbuje hodnoty dominantnej kultúry, čím sa strácajú kultúrne rozdiely. Práve otázka asimilácie je pre humánnu geografiu často nepoznanou problematikou, avšak tento proces výrazne formuje demografický a kultúrny ráz krajiny. Asimilácia je procesom dlhodobým a pre nás sú jej dôsledky najvýraznejšie viditeľné v meniacich sa údajoch zo sčítania obyvateľstva. Jej príčiny sú však vďačnou témou pre demografov. Domnievame sa, že asimilácia z medzigeneračného pohľadu, čo je v podstate neodovzdávanie z rôznych dôvodov vlastnej etnickej identity ďalším generáciám, podáva významné argumenty o vývoji etnických skupín. Najčastejším mikropriestorom, kde k tomuto procesu dochádza je rodina. Nás preto špecificky zaujíma, čo sa deje s etnickou príslušnosťou Slovákov a Maďarov zmiešaných slovensko-maďarských rodinách.

Priestorovou dimenziou tohto výskumu bol konštruovaný priestor etnickej hranice (pozri Siwek 1996, resp. Majo, Kusendová 2007). Ide o územie tých obcí, v ktorom ani Slováci a ani Maďari v roku 2001 nedosiahli podiel nad 75 %. Ide o akúsi kontaktnú zónu medzi oboma etnickými skupinami. Predpokladáme, že je to priestor potenciálne najvýraznejšej medzietnickej interakcie, ktorý by sa mal prejaviť vo zvýšenom podiele exogamných rodín, resp. manželstiev. Štatistickým súborom je súbor úplných cenzových domácností s aspoň jedných závislým dieťaťom s uvedením etnickej príslušnosti oboch rodičov a všetkých detí v cenzovej domácnosti (rodine). Niektoré poznatky sme porovnávali s údajmi o endogamných rodinách Slovákov a Maďarov v tomto priestore.

ZMIEŠANÉ SLOVENSKO-MAĎARSKÉ RODINY

Zastúpenie zmiešaných slovensko-maďarských etnických rodín je najvýraznejším ukazovateľom medzietnickej pozitívnej interakcie. Z tohto hľadiska možno považovať podiel takmer 25 % za informáciu, že relatívne značná časť obyvateľstva sa vo svojom najbližšom okolí stretáva so znakmi a kultúrnymi obsahom oboch etnických skupín. Hoci nemáme k dispozícii ukazovatele za celú SR, možno s istotou tvrdiť, že vzhľadom na etnickú štruktúru daného regiónu možno toto číslo považovať za výrazne vyššie, v porovnaní s celoslovenskými ukazovateľmi exogamie. Zastúpenie zmiešaných manželstiev v sledovanom území nesleduje očakávanú trajektóriu nárastu podielu týchto manželstiev s počtom obyvateľov v obci. V najväčších mestách je, paradoxne, najnižší podiel etnicky

zmiešaných rodín. Nedá sa jednoznačne tvrdiť, že obyvateľstvo týchto miest predstavuje etnicky uzavreté komunity, ale skôr tu značnú časť obyvateľstva tvoria prisťahované rodiny, ktoré uzavreli manželstvo v pôvodnej obci, v ktorej bol predpoklad nižšej etnickej diverzifikovanosti. Relatívna novodobá migračná štruktúra týchto sídiel tak na základe nižšieho podielu exogamných rodín vytvára zdanlivý dojem vzájomnej izolovanosti etnických skupín. Najvyššie zastúpenie zmiešaných manželstiev, aj keď v skutočnosti percentuálne rozdiely nie sú extrémne vysoké, nachádzame vo veľkostnej kategórii 5 000 – 10 000 obyvateľov. Okrem miest Tornaľa a Veľké Kapušany sú všetky obce súčasťou Podunajskej nížiny, a podobne ako o stupeň menšia veľkostná kategória, aj tieto obce tvoria pôvodne veľké poľnohospodárske sídla často s doosídleným slovenským obyvateľstvom. Takisto rodiny a obyvatelia majú zrejme nižšiu mieru mobility, a tak dochádza k očakávaným vzorcom správania medzi dvoma etnickými skupinami: časť obyvateľstva uzatvára manželstvo s príslušníkom druhej etnickej skupiny často v rámci obce. Všetky ďalšie menšie veľkostné kategórie obcí majú zastúpenie zmiešaných slovensko-maďarských rodín zhruba rovnaké, rozdiely spôsobuje pravdepodobne náhodná zložka a tieto obce s prevažne autochtónnym obyvateľstvom tak môžu predstavovať akýsi etalón medzietnického správania v rámci jednej komunity.

Vhodným ukazovateľom naznačujúci vitalitu etnickej skupiny je podiel obyvateľov žijúcich v zmiešaných rodinách. Keďže sú v tomto ukazovateli zahrnuté údaje za etnickú príslušnosť dvoch generácii, veľmi výstižne to poukazuje na intenzitu reprodukcie vlastnej etnickej identity. Kým generácia rodičov je rovnako početná (súbor kombinácií Slovák-Maďarka, resp. Maďar-Slovenka), pri generácii detí sú evidentné veľké rozdiely. Kým v zmiešaných rodinách žije 14,2 % Slovákov, Maďarov je už len 8,14 %. Určujúcou hodnotou je v tomto prípade etnicita druhej generácie, ktorej aspekty budú opísané ďalej. V obciach, resp. skôr mestách v kategórii 5 001-10 000 obyvateľov nachádzame najvyššie zastúpenie oboch etnických skupín v zmiešaných rodinách a, paradoxne ako aj pri iných ukazovateľoch, najmenej Slovákov alebo Maďarov v zmiešaných rodinách nachádzame v najväčších sídlach nad 20 000 obyvateľov.

Tab.1 Percentuálny podiel etnických rodín v obciach na etnickej hranici podľa veľkostných kategórií obcí r. 2001

veľkosť obce / typ rodiny	**menej ako 500**	**501-1000**	**1001-2000**	**2001-5000**	**5001-10000**	**10001-20000**	**20001 a viac**	**spolu**
slovenské	29,6	33	30,5	25,3	27,4	41,4	45,6	**34,8**
maďarské	44,5	42,0	43,2	49,7	44,7	35,9	31,7	**40,4**
slovensko-maďarské	25,8	25	26,3	25	27,9	22,7	22,8	**24,7**

Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001

Ako doplňujúci kultúrny ukazovateľ možno považovať aj dominantnú konfesiu v obci, aj keď zastúpenie obcí v jednotlivých kategóriách podľa dominantných vierovyznaní v obci (rímsko-katolícke, reformované, evanjelické a.v. a bez vyznania) nie je ani zďaleka rovnomerné, hodnoty môžu naznačovať vzťah medzi etnicitou a cirkevnou príslušnosťou. Najnižší podiel zmiešaných rodín zaznamenávame v reformovaných obciach (21,3 %) oproti takmer tretinovému zastúpeniu v evanjelických obciach. Tento ukazovateľ môže naznačovať istú etnickú exkluzivitu, ktorou sa cirkvi môžu v dôsledku historického vývoja vyznačovať. Zaujímavejšie sa ukazujú hodnoty podielu zmiešaných rodín v obciach podľa etnickej dominancie. V maďarských obciach je podiel zmiešaných rodín o čosi vyšší (27,3 %) ako v slovenských (23,6 %). Pravdepodobne aj vzhľadom na to, že s veľkosťou sídla narastá podiel Slovákov všeobecne, dá sa na tento mierny nepomer nájsť jednoduché vysvetlenie.

REPRODUKCIA ETNICÍT

Skúmanie zmiešaných rodín je zaujímavé najmä z hľadiska reprodukcie a dominancie niektorej z etnických skupín. V tomto ohľade sú v tejto oblasti, podľa nášho názoru, najzaujímavejšie zistenia. Poukazujú na možný etnokultúrny vývoj tohto exponovaného územia v budúcnosti s určitými celospoločenskými následkami. Pri pohľade na medzigeneračný prírastok celkového hľadiska musíme skonštatovať, že generácia rodičov vykazuje zúženú reprodukciu. Generácia detí je totiž nižšia oproti generácii rodičov o približne 9 %, teda na 100 rodičov pripadá len 91 detí a na jednu rodinu iba 1,8 dieťaťa. Ak však tieto údaje rozmeníme na drobné, zistíme markantné rozdiely v etnickej príslušnosti

medzi generáciami. Takmer ¾ detí v zmiešaných slovensko-maďarských rodinách má slovenskú národnosť. Medzigeneračný prírastok slovenského obyvateľstva predstavuje 34 % (pozri tab. 2) a úbytok maďarského obyvateľstva predstavuje v medzigeneračnej bilancii -53 %. Hoci v celkovej bilancii je generácia detí menejpočetná ako generácia rodičov, je tu evidentný určitý prírastok iba medzi Slovákmi. Táto bilancia má zaujímavé dva výstupy:

1) slovenská etnická identita sa aj napriek celkovým negatívnym medzigeneračným hodnotám prírastku reprodukovala práve v zmiešaných slovensko-maďarských rodinách pomerne výrazne,

2) medzigeneračný úbytok, resp. nereprodukovanie maďarskej etnickej identity je natoľko výrazné, že aj po bilancii s prírastkom slovenského obyvateľstva je generácia detí v porovnaní s generáciou rodičov celkovo menejpočetná.

Podľa veľkostných kategórií obcí (Tab.2) mali Slováci najvýraznejší medzigeneračný prírastok v obciach od 1001-2000 obyvateľov, kde hodnoty prírastku dosahovali 46 % a najmenej sa Slováci reprodukovali v zmiešaných rodinách v najväčších mestách (prírastok 27 %). Úbytok maďarského obyvateľstva bol najvýraznejší práve vo veľkých mestách, kde sa ukázala silná preferencia k slovenskej národnosti. Úbytok v kategórii 10 001 – 20 000 a 20 001 a viac predstavoval 58 %, resp. 57 %. Menej výrazný úbytok vykazovalo maďarské obyvateľstvo v najmenších obciach – úbytok „iba“ 40 % a čiastočne aj v kategórii 5 001 – 10 000 – úbytok 47 %.

Ak vezmeme do úvahy kategórie obcí podľa dominantnej etnickej skupiny, tak tu nachádzame o čosi vyššie hodnoty prírastku, resp. úbytku. Slovenské obyvateľstvo medzigeneračne narástlo v slovenských obciach (48 %) ako aj v maďarských (24 %), avšak v prípade Maďarov je evidentný veľmi výrazný medzigeneračný úbytok v obciach s dominujúcim slovenským obyvateľstvom – úbytok predstavuje 64 % a v maďarských obciach 45 %. Na reprodukciu etnicity, zdá sa, že nie celkom výrazne vplýva aj prítomnosť národnostnej školy, či už materskej alebo základnej. Hoci má väčšina obcí, podľa údajov zo školského roka 2000/2001, maďarskú alebo aspoň slovensko-maďarskú materskú alebo základnú školu, výraznejšie rozdiely v medzigeneračnom prírastku nie sú evidentné. Aj keď úbytok maďarského obyvateľstva je v obciach s národnostnou školou o čosi menší (-52 % v porovnaní s – 56 % úbytkom v obciach bez národnostného školstva[1]. Zrejme v exogamných rodinách nehrá systém vzdelávania, ako jedna z najčastejších inštitucionalizovaných foriem potenciálneho budovania etnickej príslušnosti významnejšiu úlohu a skôr sa budovanie etnickej identity presúva do rodín.

Tab.2 Medzigeneračný prírastok Slovákov a Maďarov v obciach na etnickej hranici podľa veľkostných kategórií obcí r. 2001

veľkosť obce / etnická skupina	**menej ako 500**	**501-1000**	**1001-2000**	**2001-5000**	**5001-10000**	**10001-20000**	**20001 a viac**	**spolu**
medzigeneračný prírastok (%) *Slováci*	34	42	46	31	30	37	27	**34**
medzigeneračný prírastok (%) *Maďari*	-40	-50	-57	-52	-47	-58	-57	**-53**

Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001

Hoci sú údaje o medzigeneračnom úbytku maďarského obyvateľstva vysoko stratové, nie všetky obce vykazovali úbytok. V 28 obciach prevažne stredného Slovenska sa maďarská etnicita aj v zmiešaných rodinách reprodukovala (v 15 dokonca viac ako 10 % - pozri Obr.1). Priemerne mali tieto obce prírastok 23 % a spoločným znakom týchto obcí je nižší počet obyvateľov (iba dve obce majú viac ako 1 000 obyvateľov) a fakt, že okrem pozitívnych hodnôt medzigeneračného nárastu Maďarov, sa v niektorých obciach stretávame aj s pozitívnym prírastkom Slovákov, nie vždy je prírastok na jednej strane na úkor druhej, aj keď vo všeobecnosti je slovenská etnicita v týchto obciach skôr stagnujúcim prvkom. Na druhej strane počet obcí so stagnujúcim alebo ubúdajúcim slovenským

[1] Zoznam materských škôl v školskom roku 2000/2001 s vyučovacím jazykom slovensko-maďarským a maďarským. Údaje poskytol Ústav informácií a prognóz školstva

obyvateľstvom je o čosi viac (47) a aj jeho priestorové rozmiestnenie je rovnomernejšie. Aj tu sa stretávame s prípadmi, kedy je slovenská etnicita v porovnaní s maďarskou úbytková, no vo väčšine obcí sú medzigeneračne úbytkové obidve národnosti. Vo veľkostnej kategórii do 500 obyvateľov je zaznamenaný najvýraznejší úbytok opäť v menej zaľudnených obciach, kde okrem troch malých obcí, v ktorých sa medzi deťmi v zmiešaných rodinách Slováci nevyskytujú (Kesovce, Sútor a Zemplínske Kopčany), úbytok pomerne značný (napr. Držkovce – 78 %, Chrámec a Žemliare zhodne – 67 %). Väčšie vidiecke obce Podunajskej nížiny (napr. Horné Saliby, Diakovce) vykazovali úbytok nielen Slovákov ale aj Maďarov (-69 % a -29% v prípade Horných Salíb a -65 % a -35 % v prípade Diakoviec).

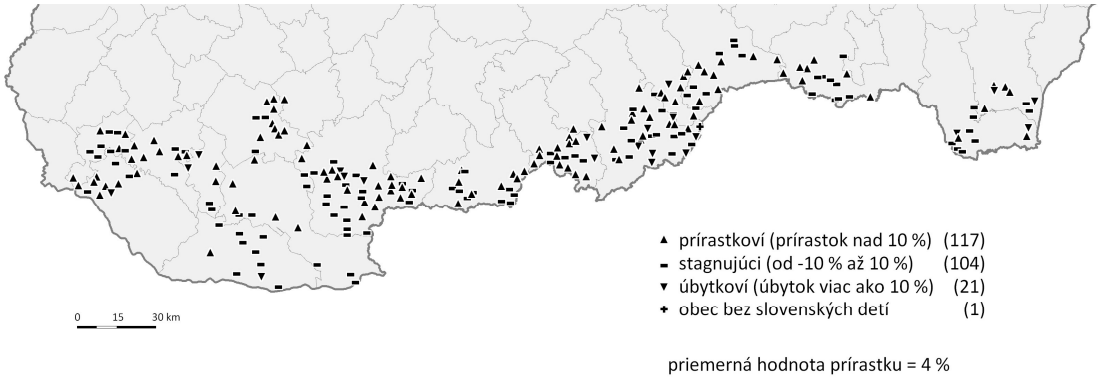

*Obr. 1 Mapa medzigeneračného prírastku **Slovákov** v obciach na etnickej hranici r. 2001*
Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001

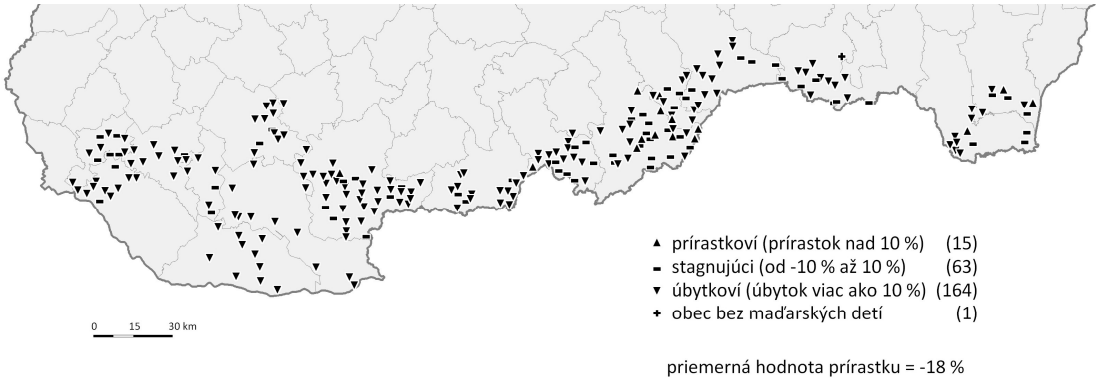

*Obr. 2 Mapa medzigeneračného prírastku **Maďarov** v obciach na etnickej hranici r. 2001*
Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001

VEĽKOSŤ RODINY

Jedným z demografických ukazovateľov, ktorý naznačuje možný budúci vývoj etnických skupín, je aj veľkosť rodiny. V kontexte s údajmi o veľkosti rodiny čistých etnických skupín tiež naznačuje podľa priemernej veľkosti rodiny možnú inklináciu k jednej alebo druhej etnickej skupine. Rozdiely v priemernej veľkosti rodiny medzi Slovákmi a Maďarmi sa líšia len v malej miere. Avšak v rámci tohto intervalu je možné naznačiť, že demografické správanie zmiešaných rodín je bližšie skôr k maďarskému modelu, ak ho tak môžeme nazvať. Priemerný počet detí v tomto type rodiny je 1,8 dieťaťa, kým podľa cenzových údajov je priemerný počet detí v maďarskej rodine v SR 1,9 dieťaťa a slovenskej v SR 2,1. V priestore etnickej hranice sa priemerný počet detí mierne znižuje u Slovákov (1,9), zostáva nezmenený v maďarských rodinách (1,9) a v zmiešaných rodinách sa dostáva ešte na nižšiu hodnotu ako v prípade endogamných rodín. Zmiešané manželstvá a následne zmiešané rodiny predstavujú model ešte užšej reprodukcie ako v etnicky čistých rodinách.

Ukazovateľ priemerného počtu detí v rodine (pozri Tab.3) je vo vzťahu s veľkosťou sídla výnimočne nepriamo úmerný. Najvyšší priemerný počet detí (2,0) majú dve najnižšie veľkostné kategórie. V kategórii najmenších obcí je pritom aj najnižší zaznamenaný medzigeneračný úbytok

maďarského obyvateľstva (41 %). Podobné tendencie nepriamej úmery zaznamenávame aj v prípade zastúpenia viacdetných rodín (5 a viac). V slovensko-maďarských rodinách sa v najmenších obciach etnickej hranice rodí aj najviac detí (2,7). Veľmi podobné tendencie majú v obciach s malým počtom obyvateľov aj endogamné slovenské a maďarské rodiny (2,9 dieťaťa a 2,3 dieťaťa). Ani podiel jednodetných rodín v transverzálnom pohľade neprináša prekvapivé výsledky vo vzťahu k veľkosti sídla; takmer vo všetkých veľkostných typoch je podiel jednodetných rodín takmer 1/3, pričom v najväčších mestách dosahuje tento podiel hodnotu takmer 39 %.

Z celkového hľadiska možno zmiešané slovensko-maďarské rodiny hodnotiť ako priemerne s menším počtom detí ako majú etnicky endogamné rodiny. Okrem výrazného nepomeru medzi etnickou príslušnosťou rodičov a detí sa tieto rodiny vyznačujú nižším priemerným zastúpením viacdetných rodín. Zmiešané rodiny v tomto ohľade tak netvoria akýsi medzistupeň medzi demografickými charakteristikami slovenských a maďarských rodín, ale vytvárajú novú štruktúru, ktorá je mimo tohto intervalu bez ohľadu na veľkosť sídla, v ktorom sa tieto rodiny vyskytujú. Výsledkom spoločných tendencií je aj medzigeneračný prírastok obyvateľstva, ktorý je v obidvoch prípadoch skôr stagnujúci – Slovákov medzigeneračne ubudlo o 6 % a Maďarov o 7 % (pozri obr. 3).

Tab. 3. Priemerný počet detí v rodinách v obciach na etnickej hranici podľa veľkostných kategórií obcí r. 2001

veľkosť obce / typ rodiny	**menej ako 500**	**501-1000**	**1001-2000**	**2001-5000**	**5001-10000**	**10001-20000**	**20001 a viac**	**spolu**
slovenské rodiny	2,1	2	2	2	1,9	1,9	1,8	**1,9**
maďarské rodiny	2	2	2	1,9	1,9	1,8	1,8	**1,9**
slovensko-maďarské rodiny	2	2	1,9	1,9	1,8	1,8	1,7	**1,8**

Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001

Hoci si uvedomujeme, že výskum priemerného počtu detí v rodinách v transverzálnom pohľade nie je úplne korektný, nakoľko zahrnuje aj rodiny s neukončenou plodnosťou, je na podporu tohto prístupu potrebné si uvedomiť, že vzhľadom na krivky hodnôt prirodzeného prírastku Slovenska a ich časový vývoj, ide prevažne o rodiny s deťmi narodenými v rokoch 1976-1990, v ktorých sa predpokladá ukončenie fertilného obdobia a druhým aspektom výskumu veľkosti rodín je fakt, že iné údaje o aktuálnom priemernom počte detí v rodinách nemáme k dispozícii.

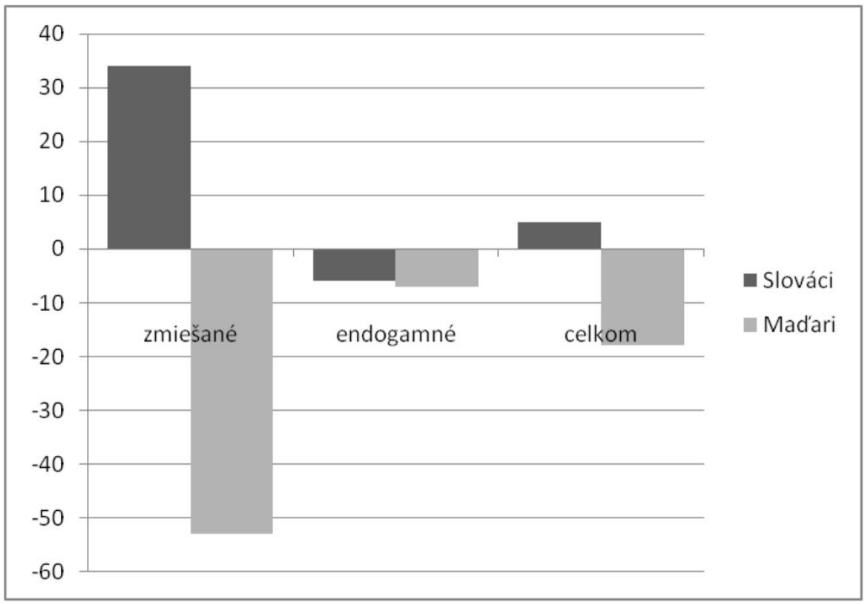

Obr. 3 Percentuálne medzigeneračné prírastky Slovákov a Maďarov podľa typu rodín v obciach na etnickej hranici r. 2001
(Zdroj: vlastné výpočty podľa SODB 2001)

ZÁVER

Kontaktná zóna slovensko-maďarskej etnickej hranice prináša otázky vzťahu veľkosti rodiny a exponovanej zóny z hľadiska etnicity a vyššieho zastúpenia zmiešaných manželstiev, ako dôsledok medzietnickej interakcie. Skutočne, aj podiel zmiešaných rodín (okolo ¼) poukazuje na exponovanosť tohto územia. V obciach a mestách s prechodnou etnickou štruktúrou tak dochádza k vytváraniu určitých demografických zvláštností. Ide tu najmä o rozdiely v priemernom počte detí slovenských rodín v tomto priestore a slovenských rodín všeobecne (na etnickej hranici je nižší ako v celoslovenskom priemere), kým v prípade maďarských rodín sú rozdiely zanedbateľné. Výraznejšie tu vstupujú do hry zmiešané slovensko-maďarské rodiny, ktorých priemerný počet klesá nielen pod úroveň slovenských ale aj maďarských rodín, vytvárajúc tak nový model rodinného správania. Zrejme zmiešaná etnicita v rodinách, zmiešaný etnický priestor nevytvára v tomto ohľade synergiu v pozitívnom slova zmysle, ale v kontexte viacerých, často latentných faktorov pôsobí v tomto aspekte zrejme aj v kontexte akejsi neistoty aj retardačne.

V zmiešaných rodinách má významnejšie miesto analýza medzigeneračných prírastkov etnicít v tomto type rodiny. Slovenská etnická identita v tomto pohľade totiž výrazne získava na úkor maďarskej a prírastky sú veľmi výrazné (viac ako 1/3). Je to jeden z najvýznamnejších zistení výskumu: a to v medzigeneračnom pohľade posilňujúce sa postavenie slovenskej národnosti v zmiešaných územiach na úkor maďarského obyvateľstva, na rozdiel od etnicky endogamných rodín, ktoré vykazujú určitý stupeň stagnácie, či už ide o slovenské alebo maďarské rodiny.

Tento príspevok je jedným z výstupov riešeného projektu APVV-0579-07 "Jedno miesto veľa svetov" podporeného agentúrou APVV.

LITERATÚRA

BOLAFFI, G. ET AL. (2003). *Dictionary of Race, Ethnicity, and Culture*. London (Sage Publications).

BOTÍK, J. (1973). Enkláva a diaspóra ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. *Slovenský národopis*, 21, 4, 495 – 512.

MAJO, J., KUSENDOVÁ, D. 2007. Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. *Geografický časopis*, 59,3, 251-263.

SIWEK, T. 1996. *Česko – polská etnická hranice*. Ostrava (Ostravská univerzita).

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2009). *Úplné CD domácností so závislými deťmi podľa okresov, obcí a národnosti partnerov podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001*. Výberová databáza. Bratislava.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2002). *Tab. 118. Bývajúce obyvateľstvo podľa pohlavia a náboženského vyznania.* Bratislava.

ÚSTAV INFORMÁCIÍ A PROGNÓZ ŠKOLSTVA (2010). *Zoznam materských škôl v školskom roku 2000/2001 s vyučovacím jazykom slovensko-maďarským a maďarským.* Bratislava.